

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

DOI: <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2025-84-04>

УДК (UDC): 378.147.1

Л. Г. БАКУМЕНКО, канд. наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
e-mail: bakumenkol@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3993-3022>
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Мета. Метою роботи є дослідження процесу соціалізації здобувачів вищої освіти як чинника забезпечення цілей сталого розвитку в Україні та визначення ефективних механізмів сприяння цьому процесу в університетському середовищі.

Методи. Для виявлення ступеня розробленості проблеми використано методи теоретичного аналізу наукової, психолого-педагогічної та методичної літератури, також застосовано методи аналізу та синтезу, узагальнення і систематизації, які дозволили системно розглянути та охарактеризувати досліджувані поняття та сформулювати висновки й визначити перспективи.

Результати. Обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми в контексті викликів сьогодення, значущість соціалізації здобувачів вищої освіти для формування суспільно відповідальної особистості, здатної діяти відповідно до принципів сталого розвитку. Розглянуто процес соціалізації здобувачів вищої освіти як ключовий чинник досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні. Досліджено роль вищої освіти у формуванні активної громадянської позиції, екологічної свідомості, соціальної відповідальності та цифрової грамотності студентів; вплив ключових чинників соціалізації, зокрема академічної культури, студентського самоврядування, волонтерської діяльності та взаємодії з громадськими організаціями, на особистісний та професійний розвиток студентів. Визначено основні виклики соціалізації студентів та запропоновано ефективні шляхи подолання зазначених проблем. Виявлено, що соціалізація здобувачів вищої освіти значною мірою залежить від якості освітнього середовища, рівня академічної культури та активної участі студентів у громадському житті. Доведено, що впровадження інноваційних освітніх технологій, розвиток студентського самоврядування та підтримка волонтерської діяльності сприяють формуванню соціально відповідальної особистості, орієнтованої на принципи сталого розвитку. Означено перспективи соціалізації в контексті сучасного освітнього простору та процесах сталого розвитку.

Висновки. Соціалізація здобувачів вищої освіти є необхідною умовою досягнення цілей сталого розвитку в Україні, оскільки формує громадянську відповідальність, екологічну свідомість і підприємницьке мислення молоді. Розвиток міждисциплінарного підходу в освітніх програмах та активна взаємодія студентів із суспільними інституціями сприятимуть ефективнішій інтеграції молоді в соціальне середовище та їхній готовності до вирішення актуальних викликів сталого розвитку.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціалізація, здобувачі вищої освіти, сталий розвиток, освітнє середовище, громадянська відповідальність, соціальні компетентності, інтеграція, Україна.

Як цитувати: Бакуменко Л. Г. Соціалізація особистості здобувача вищої освіти як фактор забезпечення цілей сталого розвитку в Україні. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2025. Вип. 84. С. 48-60. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2025-84-04>

In cites: Bakumenko L. G. (2025). Socialization of a higher education student's personality as a factor in ensuring sustainable development goals in Ukraine. *Problems of Engineering Pedagogic Education*, (84), 48-60. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2025-84-04> (in Ukrainian)

Постановка проблеми у загальному вигляді

У сучасних умовах глобалізації та соціальних трансформацій, всеохоплюючого впливу всесвітньої інтернет-мережі питання соціалізації особистості набуває особливої актуальності. Вища освіта є не лише джерелом професійних знань та підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців, а й потужним інструментом формування соціально відповідальної особистості, здатної спрямувати власні особистісні якості та можливості на досягнення інтересів суспільного розвитку. Соціалізація здобувачів вищої освіти сприяє їхній адаптації до суспільного життя, формуванню громадянської свідомості, почуття гідності та відповідальності за майбутнє, розвитку навичок комунікації та співпраці. Вона є важливим фактором досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), визначених ООН у 2015 році, які спрямовані на забезпечення якості освіти, соціальної рівності, економічного зростання, екологічної відповідальності та зміцнення демократичних інституцій.

Заклади вищої освіти України відіграють ключову роль у процесі соціалізації молоді, забезпечуючи їй умови для активної участі в громадському житті, набуття професійних компетенцій і компетентностей та самореалізації, тим

самим сприяючи розвитку особистості, її внутрішніх якостей, здатностей, установок таких як достоїнство, любов до ближнього, справедливість, співчуття тощо.

Соціалізація студентської молоді є особливо важливою в контексті сучасних соціально-економічних і політичних змін в Україні. Війна, економічні виклики, зміни в освітньому процесі (зокрема цифровізація освіти) вимагають нового підходу до формування особистості здобувача вищої освіти, бачення важливості його ролі в сенсі реалізації Цілей сталого розвитку.

Метою дослідження є аналіз процесу соціалізації здобувачів вищої освіти в Україні та визначення його впливу на досягнення Цілей сталого розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розвитку громадянської відповідальності (активного залучення студентів до волонтерських і громадських ініціатив); формування екологічної свідомості (врахування принципів сталого розвитку у навчальних програмах); зміцнення соціальної інклюзії (забезпечення рівних можливостей для всіх студентів, включаючи осіб з інвалідністю та представників вразливих груп); інтеграції в європейський освітній простір (упровадження найкращих практик соціалізації студентів).

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Проблема соціалізації особистості викликає значний інтерес у науковців, її висвітлено в різних контекстах. Одним із них є соціалізація особистості здобувача вищої освіти як фактор забезпечення Цілей сталого розвитку.

Т. Є. Кагановська вважає, що сталий розвиток – це сучасний підхід до розвитку, спрямований на забезпечення довгострокового бачення суспільства. Отже, необхідно, щоб діяльність відповідала короткостроковим горизонталем, не ставлячи під загрозу/не жертвуючи довгостроковою перспективою людського життя. Таким чином, сталий розвиток є інтегрованою концепцією, що стосується всіх сфер людської діяльності. Зрештою, якість життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь буде покращена, одночасно зберігаючи здатність землі підтримувати життя в усьому його

розмаїтті [6].

М. Бондарчук вбачає «суть процесу соціалізації в тому, що особистість під її впливом формується як член того суспільства, до якого належить. Суспільство зацікавлене в тому, щоб його члени брали участь в економічному житті (професійна соціалізація), створили міцну сім'ю (сімейна соціалізація), успішно оволодівали ролями чоловіків або жінок (рольова соціалізація) тощо». Авторка підкреслює, що «студентська молодь є специфічною соціальною групою, в якій розкриваються всі суперечності і тенденції соціального розвитку суспільства. Вона виявилася одним із найбільш сприятливих суспільних прошарків, пов'язаних з формуванням нових соціально-політичних реалій. Спрямованість і характер перебігу процесу соціалізації студентської молоді впливають

на якісні характеристики перспектив розвитку всього суспільства. Перетворення соціуму не може бути успішним, якщо воно не забезпечує розвиток молодого покоління» [3].

Соціалізація особистості є ключовим процесом, що визначає інтеграцію людини в суспільство, формування її цінностей, соціальних ролей та орієнтирів. У контексті навчання в закладах вищої освіти цей процес набуває особливого значення, оскільки студентство – це період активного становлення особистості, професійного самовизначення та соціальної інтеграції, бо саме тоді особистість інтегрується в навчальне середовище і професійну спільноту та формує власні соціальні ролі [2].

Людина здобуває освіту, і саме освіта стає пріоритетом стосовно розвитку та соціалізації молоді. «Освіту, І. А. Зязюн розглядає, і як педагогічне явище, і одну із найважливіших підсистем суспільства. Як історико-культурний феномен, як сутнісна характеристика етносу, освіта є процесом і умовою розвитку духовних начал народу і кожного індивіда. Будучи, як правило, національною за змістом, її метою є виховання людини як суб'єкта культурно-історичного процесу, який відображає в собі історичний розум, культуру людства і відчуває свою відповідальність перед майбутнім, яке залежить від його поведінки сьогодні» [4].

Освіта увійшла до списку стратегічних цілей ООН, їй відводиться значуща роль у сталому розвитку глобального світу. «Генеральний секретар Інтернаціоналу освіти Фред ван Левен заявив, що шлях до сталого майбутнього проходить через класні кімнати. У програмних документах ООН наголошується, що до 2030 р. всі ті, хто здобув освіту, отримає знання, навички, ставлення, необхідні для сприяння сталому розвитку» [12].

У Національній освітній стратегії України до 2021 р. зазначається, що «якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства», а принципи «пріоритетності людини», «забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя є визначальними напрямками її розвитку» [12; 8]. Проте, на думку Г. Г.

Філіпчука, «ефективна система освіти майбутнього мусить формувати не тільки знаннєві компетенції, але й упроваджувати ціннісне ставлення особистості до людини, природи, народу, Батьківщини, світу на засадах загальнолюдськості, націокультурності, громадянськості. Реальна освіта має розвиватися в сув'язі і гармонії з гуманною, що уможливить творення такої суспільної та індивідуальної світоглядної і компетентнісної бази людства, яка визначатиметься моральними нормами, культурою, етичною відповідальністю перед сущим і майбутніми поколіннями» [12].

Спираючись на визначені ООН Цілі сталого розвитку, Г. О. Лопатіна, О. І. Гуренко, Г. М. Мицик акцентують увагу на розвитку інклюзивної освіти, автори «підкреслюють важливість адаптивності та інновацій у стратегіях інклюзивної освіти, що дозволяє не тільки відповідати на актуальні потреби здобувачів вищої освіти, але й сприяти сталому розвитку суспільства, навіть у складних умовах конфлікту. Забезпечення доступу до якісної освіти для всіх, незалежно від їх соціального стану чи індивідуальних особливостей, є ключовим фактором у досягненні справедливого та інклюзивного суспільства, здатного ефективно відповідати на сучасні виклики та розбудовувати стале майбутнє» [7].

«Україна підтримала прагнення світу реалізувати глобальні цілі резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1, визнавши своє зобов'язання щодо забезпечення сталого розвитку на рівні правових документів (Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/201; Проект Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» від 07.08.2018 № 9015). Кожну глобальну ціль було розглянуто та адаптовано з урахуванням особливостей розвитку України» [7].

«Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) є довгостроковим документом, який базується на сучасних міжнародних принципах гармонійного співіснування людства та навколишнього середовища. У цій стратегії визначено мету,

основні завдання та пріоритетні напрями поступового розвитку українського суспільства з метою досягнення збалансованості економічних, соціальних і екологічних аспектів. Зокрема, окреслено основні напрями руху держави:

1) Розвиток. Сприяння сталому розвитку країни шляхом проведення структурних реформ, підвищення життєвих стандартів, розвитку потужної економіки та впровадження інноваційних технологій.

2) Безпека. Забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян, а також захист інвестицій і приватної власності.

3) Відповідальність. Гарантування рівного доступу до якісної освіти, медичних послуг та інших соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших характеристик.

4) Гордість. Формування культури взаємної поваги, толерантності в суспільстві, а також гордості за державу, її історію, культуру, науку, спорт тощо» [9; 10].

У національній доповіді «Цілі сталого розвитку для дітей України» визначені такі завдання, зокрема стосовно якості освіти:

Завдання 4.3. Забезпечити доступність професійної освіти для сімей з дітьми;

Завдання 4.4. Підвищити якість вищої освіти;

Завдання 4.5. Збільшити поширеність серед молоді знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності;

Завдання 4.6. Забезпечити рівний доступ до освіти всіх рівнів для дітей з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають в уразливому становищі;

Завдання 4.7. Забезпечити, щоб усі учні та студенти здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток [13].

У зарубіжних виданнях

наголошується на тому, що щоб створити більш стійкий світ і займатися питаннями, пов'язаними зі сталим розвитком відповідно до Цілей сталого розвитку (ЦСР), люди повинні стати учасниками змін у сфері сталого розвитку. Їм потрібні знання, навички, цінності та ставлення, які дають їм змогу робити внесок у розбудову сталого розвитку. Таким чином, освіта має вирішальне значення для досягнення сталого розвитку, вона особливо необхідна, оскільки надає можливість учням отримувати інформацію, аналізувати її та приймати рішення і діяти відповідально щодо екологічної цілісності, економічної життєздатності та справедливого суспільства для теперішніх і майбутніх поколінь. Публікація «Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives»

https://stairwaytosdg.eu/images/UNESCO_Education_for_Sustainable_Development_Goals_ENG.pdf надає практичні поради стосовно того, як використовувати освіту, особливо ОСР, для досягнення ЦСР, ідентифікує навчальні цілі, пропонує теми та навчальні заходи для кожної ЦСР, а також описує впровадження на різних рівнях від розробки курсу до національних стратегій [15].

Ferguson, T., Rooffe, C. G. на прикладі Педагогічної школи (SOE) Університету Вест-Індії (UWI) (кампус Мона на Ямаїці) ілюструють, як вища освіта може реалістично та суттєво просувати вперед ЦСР через навчання, розробку програм і курсів, дослідження та інформаційну діяльність. Базуючись на дослідженій літературі та прикладі дослідження, у документі стверджується, що вищі навчальні заклади повинні допомагати формувати та керувати порядком денним ЦСР 4 Якісна освіта, будучи цілісно залученими та відходячи від ролі спостерігача. Пропонується структура допомоги закладам вищої освіти (ЗВО) у досягненні результатів, пов'язаних із ЦСР 4. [16].

Fiuza-Asorey M., Losada-Puente L., Martínez S. S., Baña, M. наголошують на провідній ролі закладів вищої освіти в досягненні Цілей сталого розвитку та сприянні розбудови інклюзивного освітнього середовища, яке враховує індивідуальні потреби кожного здобувача

вищої освіти. Автори представляють результати дослідження, розробленого у три етапи: перший кількісний етап, на якому дані збираються за допомогою опитувальника, застосованого до 296 учнів дошкільної освіти ($n = 132$), початкової школи ($n = 100$), соціальної ($n = 35$) та логопедії ($n = 30$); другий якісний етап, під час якого відповіді 174 студентів (130 студентів початкової освіти та 44 студентів дошкільної освіти) аналізуються на онлайн-дискусійному форумі; і завершальний якісний етап через напівструктуровані інтерв'ю та розробку інтелектуальних карт із групою з шести студентів. Результати опитування студентів дозволили розробити розумову карту, яка відображає фасилітаторів (простір для підтримки, допомоги та уваги; спілкування та соціалізацію; педагогічну, психологічну та емоційну підтримку з боку вчителя; повагу та зрілість) та бар'єри для залучення до університету (переповнені аудиторії; відсутність індивідуалізації та адаптації; багатозадачність профілю вчителя). Підкреслено, що інклюзія є процесом, який впливає на все суспільство. Одна із Цілей сталого розвитку (ЦСР4) Порядку денного до 2023 року зосереджена на забезпеченні інклюзивної та справедливої якісної освіти та сприянні можливостям навчання протягом усього життя для всіх, включаючи рівний доступ для всіх чоловіків і жінок до якісної технічної, професійної та вищої освіти, включаючи університетську освіту (ЮНЕСКО, 2017). Університетська освіта має встановити баланс між освітнім законодавством, університетським законодавством і законодавством про інвалідність, щоб забезпечити якість впровадження соціальної моделі інвалідності. Незважаючи на переваги та підтримку цієї моделі, вона все ще

стикається з такими проблемами, як необхідність розширити різноманітність і гнучкість університетської освіти, гарантувати якість і рівність пропозицій щодо навчання, забезпечити доступ до інформації та створити комунікаційні мережі, а також підвищити ефективність персоналу [17].

Agbedahin, A. V. представляє наратив результатів масштабного огляду історичної літератури щодо розробки глобальної політики та процесів, що стосуються виникнення, ефективності та видатності сталого розвитку, освіти для сталого розвитку (ESD) та Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року (Цілі сталого розвитку [ЦСР]), що були започатковані на сьогодні. Підкреслено важливий взаємозв'язок між освітою, сталим розвитком, ОСР, ЦСР та людським розвитком. Крім того, у документі обговорюється центральне місце ESD у глобальному освітньому дискурсі, а також зв'язок, роль і актуальність освіти і, зокрема, ESD у зв'язку з досягненням усіх ЦСР [14].

Попри значну кількість досліджень із зазначених питань, необхідно відмітити, що тема соціалізації особистості здобувача вищої освіти як фактору забезпечення цілей сталого розвитку в Україні недостатньо розкрита. Залишається недостатньо висвітленою специфіка соціалізації студентів саме в контексті сприяння реалізації ЦСР. Таким чином, проведений теоретичний аналіз наукових напрацювань свідчить про актуальність подальших досліджень цієї тематики, спрямованих на пошук ефективних механізмів соціалізації молоді та формування її світогляду та поведінки стосовно забезпечення сталого розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу

«Згідно з найпоширенішим визначенням, соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес входження індивіда в соціум у результаті активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві» [5]. У контексті вищої освіти вона відбувається через навчальні програми, студентське самоврядування, волонтерські ініціативи,

науково-дослідницьку діяльність та міжкультурну комунікацію.

Поняття сталого розвитку «має безліч трактувань та варіацій, але найпоширенішим є визначення Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища розвитку. Сталий розвиток визначається там як розвиток, який «задовольняє потреби сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь

задовольнити своїй». Простою мовою, сталий розвиток – це спосіб організації діяльності суспільства, за якою воно зможе існувати в довгостроковій перспективі. Він має на меті досягнення соціальної та економічної справедливості, збереження навколишнього середовища та відновлення використаних природних ресурсів» [1].

Соціалізація студентської молоді є умовою виживання особистості в суспільстві, людському середовищі, а соціальні процеси сьогодення перебувають під впливом чинників, що визначають соціальний, економічний, політичний і духовний розвиток суспільства, який залежить від якості співіснування людини, природи, всесвіту. «Польський дослідник І. Шапкі, процес соціалізації розглядає як взаємодію системи «молодь – середовище» в конкретній соціальній ситуації. У межах такої системи утворюється система норм і цінностей. Молодь при такому підході контактує з суспільними явищами або з індивідуальними чи колективними суб'єктами і спрямована на певні цілі, які є суттєвим елементом соціальної ситуації» [Бондарчук]. Важливою парадигмою сучасного соціуму є досягнення Цілей сталого розвитку.

Соціалізація студентської молоді сприяє досягненню всіх цілей сталого розвитку, визначених ООН, акцентуємо увагу на досягненні таких Цілей сталого розвитку (ЦСР) [11]:

ЦСР 1 – *Подолання бідності* (студенти не завжди мають достатньо ресурсів, але вони активні, енергійні, креативні і можуть відігравати вирішальну роль у подоланні бідності. Вони здатні бути «агентами змін», які не тільки реагують на проблему, а й формують майбутнє, де бідність – це не норма, а подолана перешкода);

ЦСР 2 – *Подолання голоду* (молодь може відігравати активну роль у забезпеченні продовольчої безпеки, підтримці нужденних і формуванні культури раціонального споживання, вона має потужний потенціал бути двигуном змін у боротьбі з голодом – не лише через добрі справи, а й через освіту, науку, інновації та лідерство. Навіть невеликий внесок кожного може врятувати чиесь життя);

ЦСР 3 – *Міцне здоров'я* (студенти –

це не лише майбутні фахівці, а й активні учасники просвітницького, медичного та соціального середовища, які можуть формувати здорову культуру навколо себе. Їхній вплив може поширюватися як на однолітків, так і на старші покоління через ініціативу, приклад та активну участь у суспільному житті);

ЦСР 4 – *Якісна освіта* (студенти не лише отримують знання, а й активно формують освітнє середовище, впливають на його зміст, якість і доступність, демонструють розвиток критичного мислення, беруть участь у впровадженні інклюзивного навчання, формування цифрових навичок. Вони – ключові учасники освітнього процесу, і від їхньої участі залежить ефективність навчання. Їхня активність, ініціативність і прагнення до вдосконалення системи можуть змінити не лише окремі університети, а й усю освітню політику країни);

ЦСР 5 – *Гендерна рівність* (студенти – це активна, мисляча і прогресивна частина молоді, яка має сили й засоби змінювати уявлення про гендерні ролі, долати стереотипи і впливати на освітню та соціальну політику, підтримувати політику формування рівних можливостей для жінок і чоловіків у науці, освіті та кар'єрі. Вони можуть ламати стереотипи, створювати простори рівності, впливати на політику закладів освіти і формувати покоління, вільне від упереджень);

ЦСР 8 – *Гідна праця та економічне зростання* (студенти – це не лише майбутні працівники, а й творці нових підходів до роботи, підприємці, лідери думок і агенти змін, які вже сьогодні формують економічне середовище. Через знання, ініціативи, інновації та цінності вони сприяють створенню гідних умов праці, нових робочих місць і стійкого економічного розвитку);

ЦСР 9 – *Інновації та інфраструктура* (студенти – рушійна сила економічних, наукових і соціальних змін. Вони не просто навчаються, а вже сьогодні формують майбутнє праці, інновацій і розвитку інфраструктури. Їхній вклад – це не лише потенціал, а вже дійсність, яку видно в стартапах, наукових досягненнях і соціальних проектах);

ЦСР 10 – *Зменшення нерівності* (студенти – це активна, свідомо і

прогресивна частина суспільства, яка має інструменти для боротьби з економічною, соціальною, освітньою, гендерною та іншими формами нерівності. Вони це не просто свідки, а активні учасники змін, які здатні зменшувати нерівність у суспільстві через освіту, активність, підтримку вразливих груп і нові підходи до співжиття та взаємоповаги);

ЦСР 11 – *Сталий розвиток міст і громад* (саме молодь здатна привнести в урбаністичне середовище свіжі ідеї, екологічне мислення, соціальну активність і технологічні інновації. Студенти часто стають ініціаторами змін, які роблять міста безпечнішими, доступнішими, зеленішими і дружнішими для всіх мешканців. Їхня ініціативність, креативність і бажання покращити простір навколо себе роблять громади безпечнішими, більш відкритими, доступними й екологічно свідомими);

ЦСР 12 – *Відповідальне споживання* (молодь формує нову культуру ставлення до ресурсів, покупок, харчування й екології. Студенти здатні бути прикладом для інших, поширювати ідеї сталого стилю життя та впливати на зміну споживчих звичок у суспільстві. Студенти – драйвери змін у напрямку відповідального споживання. Вони можуть не лише змінювати власні звички, а й впливати на оточення, університети, бізнес і політику – формуючи суспільство, що споживає розумно, екологічно та етично);

ЦСР 16 – *Мир, справедливість та сильні інститути* (студенти – це не лише носії знань, а й активні учасники суспільного життя, які здатні викривати несправедливість, боротися за права людини й зміцнювати інституції через ініціативність, освіту та громадянську активність, сприяти формуванню правової культури, громадянської відповідальності, академічної доброчесності. Саме вони здатні зміцнювати демократичні інститути, формувати культуру миру та впроваджувати реальні зміни через освіту, правозахист, інновації й відповідальність);

ЦСР 17 – *Партнерство заради сталого розвитку* (молодь – це міст між секторами, країнами, поколіннями та ідеями. Студенти можуть бути ініціаторами нових форм співпраці, які об'єднують освітні заклади, бізнес, громадські організації, владу та міжнародні структури

для досягнення спільних Цілей сталого розвитку. Вони є це потужною силою, яка може поєднувати різні ланки суспільства задля спільної мети. Через ініціативність, мережування, цифрові платформи та міжнародну співпрацю вони створюють новий тип партнерств, які змінюють світ у напрямку сталого розвитку).

Студенти підтримують та запроваджують екологічні ініціативи, які пов'язані з досягненням таких Цілей сталого розвитку: ЦСР 6 – Чиста вода та належні санітарні умови, ЦСР 7 – Доступна та чиста енергія, ЦСР 13 – Боротьба зі зміною клімату, ЦСР 14 – Збереження морських ресурсів, ЦСР 15 – Збереження екосистем суші.

Молодь має величезний потенціал для відбудови країни і її сталого розвитку. Однак процес соціалізації студентів в Україні супроводжується низкою викликів, серед яких: - *низька громадянська активність молоді* (брак мотивації до участі у громадських і волонтерських ініціативах; відсутність належних механізмів залучення студентів до соціальних проєктів; обмежені можливості для розвитку громадянської активності та волонтерства серед студентів); - *проблеми доступності та інклюзивності освіти* (нерівні можливості для студентів з малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб; відсутність системної підтримки інклюзивного навчання); - *недостатній рівень екологічної та цифрової грамотності* (низька обізнаність студентів щодо принципів сталого розвитку та екологічної відповідальності; відсутність цифрової компетентності у значній частини студентів, що ускладнює їхню адаптацію до сучасного ринку праці); - *вплив цифрового середовища на соціальну взаємодію* (ризики ізоляції та віртуалізації комунікації; прийняття віртуального середовища як основної ланки соціалізації); - *недостатній розвиток студентського самоврядування* (обмежений вплив студентських організацій на ухвалення рішень у закладах вищої освіти; низький рівень співпраці між студентами, адміністрацією університетів та громадськими організаціями; небажання студентів до ініціативності, активності та змін); - *недостатня інтеграція практико-орієнтованих методик навчання, які*

сприяють ефективній соціалізації здобувачів вищої освіти (перевага теоретичного підходу до навчання; застарілі освітні програми, які не адаптовані до потреб сучасного суспільства; обмежені зв'язки між університетами та реальним сектором економіки або громадянського суспільства; брак фінансування і кадрових ресурсів для впровадження симуляцій, стажувань, практичних кейсів; недостатня кваліфікація викладачів у сфері проєктного навчання, фасилітації, soft skills).

Розглянемо чинники успішної соціалізації здобувачів вищої освіти, здатні подолати вищезазначені виклики та сприяти сталому розвитку України у перспективі:

1. *Створення сприятливого освітнього середовища* (ЦСР 4 «Якісна освіта»). Вища освіта формує особистість не лише через академічні дисципліни, а й через інтерактивне навчання, міждисциплінарний підхід та впровадження цифрових технологій. Важливими шляхами є: впровадження навчальних дисциплін, спрямованих на розвиток громадянської свідомості, етики правової культури та екологічної відповідальності; використання інтерактивних методів навчання, що сприяють розвитку комунікаційних та соціальних навичок.

2. *Розвиток студентського самоврядування та громадських ініціатив* (ЦСР 16 «Мир, справедливість та сильні інститути»). Студенти беруть участь у громадських ініціативах, таких як волонтерство, екологічні акції, правозахисні рухи. Відповідальністю за формування активної громадянської позиції студентів займається студентське самоврядування. Важливими шляхами є: зміцнення ролі студентського самоврядування у прийнятті рішень, надання студентським організаціям більшої автономії у вирішенні освітніх і соціальних питань; створення механізмів фінансування студентських ініціатив та волонтерських програм; стимулювання волонтерської діяльності серед студентів (волонтерська діяльність сприяє розвитку соціальної відповідальності, емпатії та навичок командної роботи. Приклади успішних ініціатив в українських університетах: екологічні проєкти (ЦСР 13 «Боротьба зі

зміною клімату»); допомога внутрішньо переміщеним особам (ЦСР 10 «Зменшення нерівності»); освітні програми для дітей із малозабезпечених сімей (ЦСР 1 «Подолання бідності»)).

3. *Інтеграція екологічних та цифрових компетентностей* (ЦСР 9 «Інновації та інфраструктура»). Важливим напрямом ЗВО є забезпечення обізнаності здобувачів вищої освіти стосовно питань сталого розвитку та цифрових компетентностей, через: запровадження курсів з екологічної грамотності, сталого розвитку та цифрових навичок; організацію тренінгів з медіаграмотності, кібербезпеки та етичного використання цифрових технологій.

4. *Підвищення доступності та інклюзивності освіти* (ЦСР 4 «Якісна освіта», ЦСР 10 «Зменшення нерівності»). Дотримання політики вища освіта для всіх без винятку закладами ЗВО. Важливими шляхами є: розширення можливостей дистанційного навчання та адаптації освітніх програм для студентів з особливими потребами; збільшення кількості стипендіальних програм для соціально незахищених категорій студентів.

5. *Гендерна рівність у вищій освіті* (ЦСР 5 «Гендерна рівність»). В Україні спостерігається позитивна динаміка у забезпеченні гендерного балансу серед студентів і викладачів, однак залишаються виклики, пов'язані з подоланням гендерних стереотипів у виборі професії. Важливими шляхами є: підтримка політики формування рівних можливостей для жінок і чоловіків у науці, освіті та кар'єрі; створення просторів рівності; відмова від усталених стереотипів).

6. *Посилення міжнародного співробітництва у сфері соціалізації здобувачів освіти* (ЦСР 17 «Партнерство заради сталого розвитку»). Запровадження нових форм співпраці через: розширення програм академічного обміну з європейськими університетами; інтеграцію українських студентів у міжнародні наукові та волонтерські ініціативи.

Вже сьогодні є яскраві приклади, як молода енергія трансформується у реальний соціальний вплив, які доводять, що питання соціалізації здобувачів вищої освіти як фактору забезпечення ЦСР в Україні є перспективними та визначають майбутнє

нашої країни. Такими прикладами є студентські ініціативи: *освітній вплив* (поширення знань через організацію та проведення безкоштовних навчальних курсів, репетиторство для дітей з малозабезпечених родин або освітні ініціативи в громадах та підтримку цифрової грамотності – навчаючи інших користуванню комп'ютерами та онлайн-ресурсами, студенти допомагають людям підвищити свої шанси на працевлаштування); *соціальні ініціативи та волонтерство* (волонтерські проекти – багато студентів організовують гуманітарну допомогу, підтримують внутрішньо переміщених осіб, допомагають дітям-сиротам та родинам військових; благодійні заходи – збір коштів, одягу, книжок, канцелярії для потребуючих); *активна громадянська позиція* (участь у громадських кампаніях – боротьба за доступ до освіти, медичних послуг, справедливих зарплат, гендерну рівність тощо; вплив через мистецтво та медіа – студентські фільми, відеоролики, подкасти, пости в соцмережах, акції, що привертають увагу до проблем, пов'язаних із ЦСР, та надихають інших на дії); *науково-дослідницька діяльність* (деякі студенти розробляють проекти для покращення соціальної політики, пишуть дипломні та курсові роботи на тематику, пов'язану із реалізацією ЦСР, що можуть бути використані у реальних програмах); *підтримка здорового способу життя* (особистий приклад та просування здорового способу життя – заняття спортом, здорове харчування; формування здорового середовища в університетах: запровадження «зелених» і «здорово

рухових» ініціатив – наприклад, сходи замість ліфта, вода замість газованих напоїв; підтримка психологічної допомоги в університетах, створення дружніх просторів, де можна виговоритися, відпочити); *участь в освітніх процесах ЗВО* (студенти беруть участь у опитуваннях, анкетуваннях, акредитаційних процесах, висловлюють свою думку щодо викладачів і програм; представники студентства входять до вчених рад, рад з якості освіти, де можуть впливати на рішення адміністрації; беруть участь у розробці нових навчальних програм і курсів: надають пропозиції студентів щодо нових курсів (наприклад, з ІТ, підприємництва, медіаграмотності) допомагають освіті відповідати потребам сучасності, ініціюють модернізацію програм – заміну застарілих тем на актуальні та прикладні знання; організують наукові гуртки, дебатні клуби, стартап-лабораторії, які доповнюють формальну освіту; поширюють культуру навчання через допомогу одногрупникам, менторство для першокурсників; беруть участь у міжнародних програмах (Erasmus+, DAAD тощо), що дозволяє студентам привозити новий досвід і знання, які вони інтегрують у своїх вишах; запроваджують обмін ідеями, беруть участь у міжнародних конференціях, що сприяє формуванню глобального бачення якості освіти); *сприяння розвитку підприємництва* (студенти започатковують власні стартапи або мікробізнеси, що створюють нові робочі місця, через такі проекти вони не тільки заробляють, а й оживляють економіку, зокрема на місцевому рівні) та багато інших ініціатив.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Соціалізація здобувачів вищої освіти є невід'ємною частиною реалізації Цілей сталого розвитку в Україні. Основні результати дослідження підтверджують, що вищі навчальні заклади виконують важливу функцію у формуванні активних, відповідальних і соціально адаптованих громадян, здатних відбудовувати країну та створити середовище сталого розвитку. Найбільш ефективними механізмами соціалізації є:

- Інклюзивна освіта та формування громадянської свідомості.

- Активна участь у волонтерських і громадських проектах.

- Підтримка студентського самоврядування.

- Цифрова грамотність та екологічна свідомість.

- Інтеграція в освітній процес принципів сталого розвитку.

- Гендерна рівність.

Подальший розвиток соціалізації здобувачів вищої освіти сприятиме формуванню суспільства сталого розвитку, що базується на принципах рівності,

інклюзії, екологічної відповідальності та громадянської активності. Таким чином, університети мають не лише надавати знання, а й формувати компетентних, соціально відповідальних та ініціативних громадян, здатних змінювати країну та світ на краще.

Аналіз процесу соціалізації здобувачів вищої освіти у контексті сталого розвитку відкриває перспективи для подальших досліджень у таких напрямках: дослідження ефективності студентського самоврядування в реалізації ЦСР; аналіз інтеграції екологічної освіти в навчальні

програми українських ЗВО; порівняльне дослідження соціалізації студентів в Україні та країнах ЄС; дослідження зв'язку між соціальною активністю студентів та їхньою подальшою професійною успішністю; вивчення впливу міжнародних освітніх програм на соціалізацію українських студентів. Подальші дослідження в цій сфері сприятимуть розробці ефективних освітніх стратегій, що відповідатимуть викликам сучасного суспільства та забезпечать сталий розвиток України.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримувався етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаних джерел

1. Антонова-Рафі, Ю. В., Худецький, І. Ю., Науменко, Н. О., Косякова, Г. В. Сталий розвиток в охороні здоров'я: навч. посібник з дисципліни «Сталий розвиток в охороні здоров'я» для студентів спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія». Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 257 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/23c785c4-9b9d-4dfb-ad1a-93e9101359da/content>
2. Бакуменко, Л. Г. Аналіз складників соціалізації здобувачів вищої освіти під час навчання в зво в умовах війни. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2024. Вип. 83. С. 254-267. DOI: <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-22>
3. Бондарчук, М. Соціалізація студентської молоді. *Наука. Освіта. Молодь*. 2020. С. 20-23. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/7.pdf
4. Васянович, Г. П. Філософсько-педагогічні ідеї у я-концепції академіка Івана Зязюна. РОЗДІЛ І. Концепція педагогіки добра І. А. Зязюна як основа сучасної української педагогіки. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/2821b89b-b2f9-4b42-be92-7d0436be2cea/content>
5. Зозуляк-Случик, Р. В. Основи соціалізації особистості : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти (освітньо-професійна програма «Соціальна робота»). 2-е вид., переробл. та доповн. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 206 с. URL: <https://ksptsr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/71/2023/02/%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%A7-%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91-22.pdf>
6. Кагановська, Т. Є. Належне управління як інструмент забезпечення сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 4-9. URL: https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_27-10-2023_Zbirka_tez_oryhinal-maket.pdf
7. Лопатіна, Г. О., Гуренко, О. І., Мицик, Г. М. Інклюзивна вища освіта та її роль у досягненні Цілей сталого розвитку. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 69. Том.1. С.195 – 200. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.38>
8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна - 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5/2015> .
10. Сабовчик, А. І., Попович, А. М. Визначення поняття та цілі сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 86. Частина 5. С. 415-

422. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61>
11. 17 Цілей сталого розвитку. *Глобальний договір ООН в Україні*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>
12. Філіпчук, Г. Г. Українське просвітництво у викликах часу. *Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи: збірник наукових статей / [колектив авторів]; за ред. Кременя В.Г., Ничкало Н.Г.; укл. Аніщенко О.В., Лук'янова Л.Б. – К.: Знання України, 2018. – С. 358-367.* URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27789/1/%D0%97%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83.pdf>
13. Цілі сталого розвитку для дітей України: національна доповідь. URL: https://idss.org.ua/arhiv/SDGsForChildren_Ukraine_ukr.pdf
14. Agbedahin, A. V. Sustainable development, Education for Sustainable Development, and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Emergence, efficacy, eminence, and future. *Sustainable Development*. 2019. Vol. 27(4). Pp. 669–680. DOI: <https://doi.org/10.1002/sd.1931>
15. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. URL: https://stairwaytosdg.eu/images/UNESCO_Education_for_Sustainable_Development_Goals_ENG.pdf
16. Ferguson, T., Roofe, C. G. SDG 4 in higher education: challenges and opportunities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020. Vol. 21. No. 5. Pp. 959-975. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-12-2019-0353>
17. Fiuza-Asorey M., Losada-Puente L., Martínez S. S., Baña, M. Lights and shadows in university students' perceptions of inclusion and diversity. *Educación XXI*. 2023. Vol. 26. Issue 2. P. 141–164. DOI: <https://doi.org/10.5944/educxx1.34475>

Стаття надійшла до редакції 01.05.2025

Стаття рекомендована до друку 04.06.2025

L. G. BAKUMENKO, PhD (Social Communications),
Associate Professor of the Department of Pedagogy, Methods and Management of Education
e-mail: bakumenkol@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3993-3022>
V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Square Kharkiv, 61022, Ukrain

SOCIALIZATION OF HIGHER EDUCATION STUDENT'S PERSONALITY AS A FACTOR IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN UKRAINE

Purpose. The purpose of the work is to study the process of socialization of higher education students as a factor in ensuring sustainable development goals in Ukraine and to identify effective mechanisms for promoting this process in the university environment.

Methods. To identify the degree of development of the problem, methods of theoretical analysis of scientific, psychological, pedagogical and methodological literature were used, as well as methods of analysis and synthesis, generalization and systematization, which allowed us to systematically consider and characterize the research concepts, form conclusions and determine prospects.

Results. The relevance of the problem under study in the context of today's challenges is substantiated, as is the importance of socialization of higher education students for the formation of a socially responsible personality capable of acting in accordance with the principles of sustainable development. The process of socialization of higher education students is considered as a key factor in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) in Ukraine. The role of higher education in the formation of active citizenship, environmental awareness, social responsibility, and digital literacy of students was investigated; the influence of key factors of socialization, in particular academic culture, student self-government, volunteer activities, and interaction with public organizations, on the personal and professional development of students was investigated. The main challenges of students' socialization are identified and effective ways to overcome these problems are proposed. It is found that the socialization of higher education applicants largely depends on the quality of the educational environment, the level of academic culture, and the active participation of students in public life. It is proven that the introduction of innovative educational technologies, the development of student self-government and support for volunteer activities contribute to the formation of a socially responsible personality oriented towards the principles of sustainable development. The prospects for socialization in the context of the modern educational space and sustainable development processes are identified.

Conclusions. Socialization of higher education students is a necessary condition for achieving sustainable development goals in Ukraine, as it forms civic responsibility, environmental awareness, and entrepreneurial thinking among young people. The development of an interdisciplinary approach in educational programs and active interaction of students with public institutions will contribute to a more effective integration of young people into the social environment and their readiness to address the current challenges of sustainable development.

KEY WORDS: *socialization, higher education students, sustainable development, educational environment, civic responsibility, social competencies, integration, Ukraine.*

References

1. Antonova-Rafi, Yu. V., Khudetsky, I. Yu., Naumenko, N. O., Kosyakova, G. V. (2023). Sustainable development in health care: a textbook on the discipline "Sustainable development in health care" for students of specialty 227 "Physical therapy, occupational therapy", Kyiv, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/23c785c4-9b9d-4dfb-ad1a-93e9101359da/content> (In Ukrainian).
2. Bakumenko, L. G. (2024). Analyzing the components of higher education applicants' socialization during studying in a higher educational institution in the war conditions. *Problems of engineering pedagogic education*, 83, 254-267. <https://doi.org/10.26565/2074-8922-2024-83-22> (In Ukrainian).
3. Bondarchuk, M. (2020). Socialization of student youth. *Science. Education. Youth*, 20-23. https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/7.pdf (In Ukrainian).
4. Vasyanovych, G. P. Philosophical and pedagogical ideas in the self-concept of academician Ivan Zyazyun. CHAPTER I. I. A. Zyazyun's concept of pedagogy of goodness as the basis of modern Ukrainian pedagogy. <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/2821b89b-b2f9-4b42-be92-7d0436be2cea/content> (In Ukrainian).
5. Zozulyak-Sluchyk, R. V. (2022). Fundamentals of personality socialization: a textbook for students of higher education institutions (educational and professional program "Social Work"), 2nd ed., revised and supplemented, Ivano-Frankivsk, NAIR. <https://ksptsr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/71/2023/02/%D0%9D%D0%90%D0%92%D0%A7->

- [%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91-22.pdf](#) (In Ukrainian).
6. Kaganovska, T. Ye. (2023). Good governance as a tool for ensuring sustainable development. *Goals of sustainable development in the aspect of strengthening the national and international legal order: abstracts of the international scientific and practical conference* (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhgorod-Kharkiv-Chernivtsi October 27, 2023), Kharkiv. https://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_27-10-2023_Zbirka_tez_oryhinal-maket.pdf (In Ukrainian).
 7. Lopatina, H. O., Hurenko, O. I., Mytsyk, H. M. (2024). Inclusive higher education and its role in achieving sustainable development goals. *Innovate Pedagogy*, 69(1), 195 – 200. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/69.1.38> (In Ukrainian).
 8. National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (In Ukrainian).
 9. On the Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020": Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5/2015> (In Ukrainian).
 10. Sabovchuk, A., Popovych, A. (2024). Definition of the concept and the goals of sustainable development. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 86(5), 415-422. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.61> (In Ukrainian).
 11. 17 Sustainable Development Goals. *UN Global Compact in Ukraine*. <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (In Ukrainian).
 12. Filipchuk, G. G. (2018). Ukrainian education in the challenges of time. *Conceptual principles of the development of adult education: world experience, Ukrainian realities and prospects: a collection of scientific articles* / [team of authors]; ed. Kremenya V. G., Nychkalo N. G.; incl. Anishchenko O. V., Luk'yanova L. B. <http://eprints.zu.edu.ua/27789/1/%D0%97%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83.pdf> (In Ukrainian).
 13. Sustainable Development Goals for Children of Ukraine: National Report. https://idss.org.ua/arhiv/SDGsForChildren_Ukraine_ukr.pdf (In Ukrainian).
 14. Agbedahin, A. V. (2019). Sustainable development, Education for Sustainable Development, and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Emergence, efficacy, eminence, and future. *Sustainable Development*, 27(4), 669–680. <https://doi.org/10.1002/sd.1931>
 15. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. https://stairwaytosdg.eu/images/UNESCO_Education_for_Sustainable_Development_Goals_ENG.pdf
 16. Ferguson, T., Roofe, C. G. (2020). SDG 4 in higher education: challenges and opportunities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21(5), 959-975. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-12-2019-0353>
 17. Fiuza-Asorey M., Losada-Puente L., Martínez S. S., Baña, M. (2023). Lights and shadows in university students' perceptions of inclusion and diversity. *Educación XXI*, 26(2), 141–164. <https://doi.org/10.5944/educxx1.34475>

The article was received by the editors 28.04.2025

The article is recommended for printing 30.05.2025